

Галина Панчук, Ольга Марочкіна (Тернопіль)

ОСОБЛИВОСТІ АГЕНТИВНОЇ ПАСИВНОЇ ЛЕКСИКИ В ОСНОВАХ ПРИЗВИЩ ОПІЛЛЯ ТА РОЗТОЧЧЯ

Стаття присвячена аналізу пасивної лексики на позначення назв осіб за професією чи заняттям в основах прізвищ Опілля та Розточчя. З'ясовуються спільні і відмінні особливості такої лексики на зазначених територіях.

Ключові слова: пасивна лексика, агентивна лексика, апелятив.

Свідчення антропонімів є вагомим як для історії мови, так і для історії суспільства. Прізвища зберегли велику кількість слів, які, не закріпившись в їх основах, могли б безслідно зникнути. Виникнення значної кількості українських прізвищ мотивовано соціальним становищем чи постійним заняттям людини. Аналіз антропонімів, в основах яких відображено назви давніх професій, занять, посад, є вдячним матеріалом для вивчення етнографії, соціально-економічного життя будь-якої території і актуальним в ономастичних дослідженнях. Справа в тому, що діапазон сучасних ремесел і промислів помітно звужився, тому що з II пол. XIX ст. вони почали занепадати, не витримуючи конкуренції зі зростаючою промисловістю, а в основах прізвищ відповідні давні апелятиви збереглися. Ю. Редько зазначав, що „прізвища, утворені від назви професії, легко передавалися нащадкам і ставали спадковими, бо ж і сама професія дуже часто переходила з покоління в покоління” [2, 38]. Досить часто лексична база прізвищ (досліджуваної території в тому числі) фіксує назви домашніх промислів та ремесел типу теслярства, столярства, бондарства, стельмаства, гребінництва і под. На думку М. Корниловича, прізвища за видом діяльності були поширені насамперед серед дворових селян, що „повідбивалися від своїх родин, ба навіть часом не знали або не пам'ятали свого батьківського імені” [1, 130].

Метою статті є проаналізувати прізвища двох відносно сусідніх територій (до складу Опілля, крім невеликої частини Івано-Франківської і Тернопільської областей, включаємо всі населені пункти сучасного Перемишлянського та частину поселень Миколаївського, Жидачівського районів Львівської області, а до складу українського (Південного) Розточчя – Яворівський та Жовківський райони Львівської області), показати подібність і відмінність агентивної пасивної лексики в їх основах.

Прізвища жителів Опілля і Розточчя дають можливість уявити суспільне життя мешканців у різних аспектах: економічному (промисловість, ремесло, торгівля, сільське господарство та ін.), військовому, церковному, адміністративному.

Аналіз назв в основах прізвищ на позначення економічного життя показав спільну і відмінну агентивну лексику для кожної території.

Спільна пасивна **агентивна лексика** в основах прізвищ Опілля та Розточчя: *Боднар* (Оп.¹), *Боднаренко*, *Бондаренко* (Розт.²), *Гірник* (Оп., Розт.): гірник – „робітник у каменоломні” [Грн. I, 286], *Гонтар* (Оп., Розт.), *Гонтарук* (Розт.): „гонтар – той, хто покриває дахи гонтом” [Грн. I, 350], *Гутник* (Оп., Розт.): гутник – „майстер на склозаводі” [Грн. I, 344], *Зварич* (Оп., Розт.): зварич – „солевар” [ЕСУМ II, 332], *Кабар*, *Кабарович* (Оп.), *Кабарчук* (Розт.): кабар – „пастух свиней, свинар” [ЕСУМ II, 330], *Кметь* (Оп., Розт.): кметь – „селянин господар, тямуща людина” [ЕСУМ II 472], *Коломієць* (Оп., Розт.): коломієць – „добувач солі” [Грн. II, 271], *Коновал* (Оп., Розт.), *Коновальчук* (Розт.): коновал – „той, хто каструє жеребців”, перен. „поганий лікар, неук в медицині” [СУМ ІУ, 261], *Котляр* (Оп., Розт.), *Котлярчук* : котляр – „казаняр” [Грн. II, 247], *Кухта* (Оп., Розт.), *Кухтик* (Розт.): кухта – діал. „кухарчук” [СУМ ІУ, 421], *Кушнір* (Оп.), *Кушнірик* (Розт.), *Лимар* (Оп.), *Римарчук* (Розт.): лимар=римар – „майстер, що виготовляє ремінну зброю” [СУМ ІУ, 485], *Салогуб* (Оп., Розт.): салогуб – „лайл. торговець, міщанин” [Грн. ІУ, 125], *Стадник* (Оп., Розт.), *Стадничук* (Розт.), *Трач* (Оп.), *Трачик* (Розт.): трач – „той, хто

¹ Оп.- Опілля

² Розт.- Розточчя

розпилює колоду на дошки” [Грн. ІУ, 280], *Форналь* (Оп.), *Форнальчик* (Розт.): форналь – „конюх” [Грн. ІУ, 378].

Агентивна пасивна лексика, що збереглася в основах прізвищ Опілля: *Бердник*: бердник – „виготовлювач берд” [ЕСУМ І, 169], *Бортник*, *Будник*: будник – „робітник на поташному заводі” [Грн. І, 106], *Гайдар*: гайдар – „пастух овець” [Грн. І, 265], *Гамарник*: гамарня – „металоплавильна установа” [Грн. І, 269], *Гребенник*: гребенник – „майстер, що робить гребінки” [ЕСУМ І, 589], *Гуральник*: гуральник – „робітник на винокурній” [Грн. І, 341], *Джус*: джус – „джура, хлопець, учень, студент” [ЕСУМ ІІ, 54], *Калашник*: калашник – „пекар, який робить калачі” [Грн. ІІ, 210], *Квасниця*: квасниця – „хто варить, готує або продає квас” [СУМ ІУ, 131], *Кобильник*: кобельник – „любитель коней” [ЕСУМ ІІ, 477], *Копас*: копас – „той, хто шарує кукурудзу, картоплю” [ЕСУМ І, 566], *Кочар*: кочар – „діал. болг. пастух свиней” [Илч., 273], *Машталір*: машталір – „конюх, кучер” [Грн. ІІ, 414], *Мідник*: мідник – „той, хто виготовляє чи ремонтує мідний посуд чи інші мідні вироби” – [СУМ ІУ, 725], *Нижник*: нижник – „один з тих, хто розпилює дерево на дошки, що стоїть унизу” [Грн. ІІ, 536], *Побережник*: побережник – „лісовий сторож” [Грн. ІІ, 201], *Поборейко*: поборець – „той, що збирає податки” [Грн. ІІІ, 204-205], *Сокирник*: сокирник – „стельмах” [Грн. ІУ, 165], *Цебрій*, *Шаповал*: шаповал – „шерстобій, войлочник” [Грн. ІУ, 485], *Шпитко*: шпитко – „той, хто копає, риє” [Грн. ІУ, 509] або від давньослов’янського Спитко Спитигньвъ.

Агентивна пасивна лексика, що збереглася в прізвищах Розточчя: *Гнап*: гнап – „майстер, що виробляє сіряки й опанчі” [ЕСУМ І, 534], *Добуш*: добош = добуш – „барабанщик; литаврист” [ЕСУМ ІІ, 98], *Кантор*: кантор – „півчий, соліст хору в католицькій і протестантській церквах” [СУМ ІУ, 90], *Кнап*: кнап – „ткач” [ЕСУМ ІІ, 472], *Коноводченко*: коновод – „те саме, що конокрад”; „конокрад – той, хто краде коней; коновод” [СУМ ІУ, 262], *Лупій*: лупій – „шкуродер; лихвар” [ЕСУМ ІІІ, 308], *Сідельник*: сідельник – „майстер, що виготовляє сідла” [СУМ ІХ, 214], *Скрипник*: скрипник – „заст. скрипаль” [СУМ ІХ, 319], *Сніцар*: сніцар – „заст. слюсар” [СУМ ІХ, 427], *Солодовник*: солодовник – „те саме, що пивовар” [СУМ ІХ, 448], *Шельвах*: шельвах – „діал., заст. вартовий” [СУМ ХІ, 438].

Прізвищ з назвами на позначення **військової справи** значно менше на обох територіях.

Спільна пасивна агентивна лексика в основах прізвищ: *Гайдукевич* (Оп.), *Гайдюк* (Розт.): гайдук: „високородний службовець, солдат надвірної охорони“ [Грн. I, 265]; повстанець: партизан у південних слов'ян з ХУ-ХІХ ст. [ЕСУМ I, 453], *Жовнір* (Оп.), *Жовнірук* (Розт.), *Козак* (Оп., Розт.), *Цюра* (Оп., Розт.): цюра – „джура“ [Грн. ІУ, 439].

Агентивна пасивна лексика, що збереглася в прізвищах Опілля: *Гніздюк*: гніздюк – „козак, що осів на одному місці і має велике господарство“ [СУМ II, 95], *Гетьман*, *Джура*: джура – „військовий слуга, зброєносець“ [ЕСУМ II, 25], *Кварцяний*: кварцяний – „про військо, солдат, які утримувались на четверту частину доходів з королівських маєтків старої Польщі“ [Грн. II, 230], *Компанієць*: компанієць – „козак легкокінного війська ХУІІ ст.“ [Грн. II, 276], *Пушкар*, *Рекрут*.

Агентивна пасивна лексика, що збереглася в прізвищах Розточчя: *Гусар*, *Гусер*: гусар – „... військовий з частин легкої кінноти“ [СУМ II, 197], *Єсауленко*: єсаул = осавул [ЕСУМ II, 181]; „осавул – виборна службова особа...; офіцерський чин у козачих військах“ [СУМ II, 751], *Риндюк*: „ринда – зброєносець та охоронець московських князів і царів ХІV-ХVІІ ст.“ [СУМ VIII, 536], *Сердюк*: сердюк – „... козак найманих піхотних полків“ [СУМ IX, 133], *Чура*: чура – „діал джура“ [СУМ XI, 385].

Поодинокі трапляються прізвища з назвами в основі на позначення **церковної** та **адміністративної** діяльності.

Спільна пасивна агентивна лексика з **церковними** назвами в основах прізвищ: *Біскуп* (Оп., Розт.): біскуп – „католицький єпископ“ [ЕСУМ I, 202], *Титар* (Оп.), *Титаренко* (Розт.): титар – „церковний староста“ [Грн. ІУ, 163], *Паламар* (Оп.), *Паламарчук* (Розт.)

Агентивна пасивна лексика, що збереглася в прізвищах Опілля: *Бернардин*: бернардин – „член католицького чернечого ордену“ [СУМ I, 162], *Вікарчук*: вікарій – „у православної церкві єпископ, який є помічником чи заступником архієрея; у католицькій церкві парафіяльний священик“ [СУМ I, 671]. Відповідної лексики, яка властива тільки прізвищам Розточчя, не зафіксовано.

Спільна агентивна пасивна лексика з **адміністративними** назвами в основах прізвищ: *Війтик* (Оп.), *Войтенко*, *Войтович* (Розт.), *Возний* (Оп.): возний – „судовий урядовець в Польщі, Україні, Литві

до XIX ст.” [СУМ I, 725], *Маршалок* (Оп., Розт.): маршалок – „іст. голова сейму в Польщі” [СУМ IV, 635].

Агентивна пасивна лексика, що збереглася в прізвищах Опілля: *Присяжний, Ратушний*: ратушний – „член міського чи сільського управління” [Грн. IV, 7], *Солтис*.

Агентивна пасивна лексика, що збереглася в прізвищах Розточчя: *Гоменюк, Гумен, Гуменний, Гуменюк*: гуменний – „прикажчик, що організовував роботу на току поміщика” [СУМ II, 193], *Каштелянчук*: каштелян – „...службова особа, яку призначав король або князь для управління цитаделлю в місті, а пізніше – наглядач замку, громадського будинку...” [СУМ IV, 126], *Шафаренко*: шафар – „заст. збирач податків” [СУМ XI, 422].

Отже, аналіз агентивної пасивної лексики в основах прізвищ Опілля та Розточчя показав, що переважна її більшість є спільною для цих відносно сусідніх територій. Однак і Опілля, і Розточчя мають свої особливості як щодо складу пасивної лексики, так і щодо структури відповідних прізвищ (напр. *Боднар, Титар* на Опіллі, *Бондаренко, Титаренко* на території Розточчя), що, можливо, свідчить про особливості заселення цих земель. Дослідження порівняльного плану пасивної лексики в основах прізвищ сусідніх чи віддалених територій потребують подальшого розвитку, що дасть можливість побачити становлення матеріальної і духовної культури різних частин України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнилович М.О. Народна родова ономастика на Волині наприкінці ХУІІІ ст. // Етнографічний вісник. – Кн. 9/ М. О. Корнилович. – Київ, 1930. – 130 с.
2. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – Київ: Вид-во „Рад. шк.”, 1968. – 255 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Грн. – Словарь української мови. За редакцією Б. Грінченка. – К., 1907-1909. – Т. 1-4
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К., 1982-1989. –Т. 1-3.
- Илч. – Илчев Стефан. Речник на личните и фамилии имена у българите. – София, 1969. – 629 с.
- СУМ – Словник української мови. – К., 1970-1980. – Т. I-XI.

Halyna Panchuk, Olha Marochkina. Features agentive passive vocabulary in the surnames Opillya and Roztochia

The article analyzes the passive vocabulary to describe the names of individuals in a profession or occupation in the surnames Opillya and Roztochia. Formaking common and distinctive features of this vocabulary in these areas

Key words: passive vocabulary, agentive language, common noun.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2012 р.

УДК 801.81(477)+81'373.7+81'373.2

ББК 81.411.1-314

Наталія Хома (Тернопіль)

**УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ
ІЗ ВЛАСНОІМЕННИМ КОМПОНЕНТОМ**

Стаття присвячена вивченню паремій із власноіменним компонентом, зокрема визначенню ролі онімів у структурі прислів'їв та приказок; виокремленню тематичних груп.

Ключові слова: власна назва, ідентифікація, компаратив, конотація, ментальність, паремія.

Матеріалом нашої розвідки послужили українські народні прислів'я та приказки із власними назвами у їх складі, що увійшли до збірок І. Франка, М. Номиса, М. Пазяка, А. Багмута. Загалом опрацьовано понад 1200 паремій, що різняться компонентним складом та семантичним навантаженням. Об'єктом дослідження стали власні назви в українських народних прислів'ях та приказках, а предметом аналізу – природа власних назв, їх конотонімізація та перехід у загальну. Мета роботи: проаналізувати українські народні прислів'я та приказки із власноіменним компонентом, виокремити тематичні групи, що з'явилися внаслідок конотонімізації онімів, прослідкувати процес переходу власної назви у загальну в українських народних прислів'ях та приказках. Вивчення онімів у складі фольклорних текстів однією з перших розпочала Наталія Колесник у своїй